

ПІВДЕННО-СХІДНА ЄВРОПА У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА ХОЛОДНОЇ ВОЄН

DOI

УДК 94:327](498),,1939/1940“

Позиція короля та уряду Румунії у веденні зовнішньої політики на початку Другої світової війни

Ігор Піддубний

доктор історичних наук, доцент, кафедра всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, вул. М. Коцюбинського 2, Чернівці, Україна, i.piddubnii@chnu.edu.ua, ORCID 0000-0002-9453-5481

В статті розглянуто дії уряду та короля Румунії в сфері зовнішньої політики в останні роки третього десятиліття ХХ ст. Їх особливістю для королівства залишалося дотримання мирних стосунків з сусідніми країнами та врівноважених відносин з країнами, які впливали на ситуацію в регіоні Південно-Східної Європи. Багато в чому політика залишалася традиційною до початку Другої світової війни і полягала в підтриманні дружніх і союзницьких відносин з Польщею у 1938 р. Хоча дружні відносини підтримувалися з урядами Великої Британії та Франції, все ж провідну роль починає відігравати в даному регіоні Німеччина. З її лідером король Кароль II намагався встановити довірливі стосунки та шукав підтримки проти угорського ревізіонізму. Продовжувалися союзницькі відносини Румунії з Польщею, проте початок німецько-польської кампанії продемонстрував участь в ній Румунії лише як нейтральної країни, яка забезпечила прийом біженців, військових, уряду Польщі на своїй території. Останнє змушувало також домовлятися з урядом Німеччини, оскільки дії щодо даних осіб обмежувалися умовами встановленого нейтралітету. Фактично для королівства Румунії пошук союзницьких відносин з

Німечиною мав у результаті неодноразові заяви про економічний інтерес у відносинах двох країн. В політичній сфері ці відносини опосередковано привели до територіальних (приблизно третина) втрат, зміни верховного правителя та переходу в табір країн Вісі. Попри це налагоджений збут нафти, сільськогосподарських товарів до Німеччини залишався на рівні, встановленому міждержавними договорами навіть у період нейтралітету Румунії. Головним завданням, про яке говорили дипломати Німеччини та Румунії, залишалося дотримання нейтралітету на Балканах. З цієї причини вирішення територіальних претензій до Румунії з боку СРСР, Угорщини та Болгарії відбулося мирним шляхом, хоча і зберегло напруженість у стосунках майбутніх союзників по Вісі (Угорщина, Румунія). Після територіальних втрат Румунія змушена була примиритися з німецькою гарантією цілісності країни.

Ключові слова: королівство Румунія, Кароль II, Балканська Антанта, політика нейтралітету.

The position of the King and Government of Romania in conducting foreign policy at the beginning of World War II

Igor Piddubnyi

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Department of World History,
Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, M. Kotsyubynskyi street 2,
Chernivtsi, Ukraine, i.piddubnii@chnu.edu.ua, ORCID 0000-0002-9453-5481

The article considers the actions of the government and the King of Romania in the field of foreign policy during the last years of the third decade of the twentieth century. Their feature for the Kingdom remained the observance of peaceful relations with neighboring countries and balanced relations with countries that influenced above the situation in the South-Eastern Europe. In many ways, the policy remained traditional until the beginning of World War II and consisted of maintaining friendly and allied relations with Poland. Although friendly relations have been maintained

with the governments of Great Britain and France, Germany is beginning to play a leading role in the region. With its leader, King Carol II-d sought to establish a trusting relationship and sseeked for a support of Germany against Hungarian revisionism. Romania's allied relations with Poland continued in 1938, but the beginning of the German-Polish campaign demonstrated Romania's participation in it only as a neutral country, which ensured the reception of refugees, the militaries and the Polish government on its territory. That situation also forced an agreement between the German and Romanian governments, as action against these individuals were limited to the conditions of established neutrality. In fact, for the Kingdom of Romania, the search for allied relations with Germany resulted in repeated declarations of economic interest in relations between the two countries. In the political sphere, these relations indirectly led to territorial (about a third) losses, a change of supreme ruler and the transition to the Axis camp. Despite this, the established sale of oil and agricultural goods to Germany remained at the level set by interstate treaties even during the period of Romania's neutrality. The main task discussed by German and Romanian diplomats was to maintain neutrality in the Balkans. For this reason, the settlement of territorial claims to Romania by the USSR, Hungary and Bulgaria took place peacefully, although tensions between future Allies on the Axise (Hungary, Romania) remained tense. After the territorial losses, Romania was forced to accept the German guarantee of the country's integrity.

Keywords: Kingdom of Romania, Carol II, the Balkan Entente, the policy of neutrality.

Друга половина 1930-х років в Європі стала часом зміни впливів провідних держав у різних частинах континенту та дозволяла говорити про зростання ревізіоністських настрої, які змушували окремі держави шукати способів убезпечення країни та знаходження союзників на випадок розгортання бойових дій. Так, продовжувалися спроби зміцнення стосунків між Румунією та Польщею, які демонструвалися взаємними візитами глав держав у червні та липні 1937 р., обміном керівниками генеральних штабів.

В 1938 р. мала місце співпраця, в результаті якої мали намір добитися системи безпеки, де мала б місце взаємодія Польщі, Угорщини і Румунії, а також і допомога ЧСР (Морозов 2004, 348-350, 366-367, 388, 391; NAR RC, 58-60, 63-66).

Зрештою результатом активізації румуно-польських відносин у травні 1938 р. стало піднесення до статусу посольства легаций Польщі і Румунії в сусідніх країнах. Це мало результатом і зміну дипломатичних представників. Так, послом Польщі, на місце М.Арцишевського, призначили графа Рачинські, який, за запевненнями польської преси, мав продовжувати лінію, яку вів до цього М.Арцишевський (Universe. 1938, 30 May).

У другій половині липня 1938 р. у польсько-румунських відносинах певне місце займає пошук можливостей поліпшити стосунки Румунії та Угорщини, що стало вигідним для Німеччини, адже розвал Малої Антанти в результаті зближення Угорщини і Румунії міг ізолювати ЧСР. Тоді для Е.Бенеша важливим залишалося питання завершення будівництва залізниці у Буковині, що давало сподівання на убезпечення ЧСР від ревізії її кордонів Німеччиною (Morozov 2004, 392, 396, 404–405).

У жовтні 1938 р. своєрідну позицію у питанні польсько-угорського кордону зайняла Румунія. Так, 19–20 жовтня 1938 р. в Галаці проходила зустріч Ю. Бека з Каролем II та міністром Петреску-Комненом, під час якої польський міністр переконував румунську сторону не чинити перепон встановленню польсько-угорського кордону і навіть запропонував вимагати передачі північно-східної частини Карпатської України. Проте перспектива збільшення румунсько-угорського кордону не влаштовувала Румунію, а також після передачі Угорщині Карпатської України створювався прецедент для реалізації угорських вимог по Трансільванії. Ю. Бек залишив Галац незадоволеним, а Румунія зробила крок далі. Так, міністр Комнен звернувся у Берлін з проханням завадити передачі Карпатської України Угорщині і заявив, що румунський уряд прийме це як знак дружби. Ця заява стала можливою після неодноразових запевнень Румунії німецькою стороною у невідтримці угорських претензій на

Карпатську Україну та Словаччину (Mogozov 2004, 468–469). Після того, як стало зрозуміло, що Німеччина протистоїть планам створення угорсько-польського кордону і сама Угорщина не вестиме самостійні бойові дії, Польща просуvala ідею створення “нейтрального блоку”, а також приступила до спроб реалізувати план створення водного шляху, який би сполучив Віслу з Дунаєм (план полковника Ковалевського) та мав би зіграти свою роль для отримання допомоги під час можливої війни проти Німеччини та СРСР. Спроба поліпшити польсько-румунські стосунки мала місце під час переговорів міністра Г. Гафенку 2–5 березня 1939 р. у Варшаві з приводу встановлення польсько-угорського кордону, покращення румунсько-угорських стосунків та проекту залізниці Варшава-Бухарест-Софія-Салоніки. Власне у польській та британській пресі про візит Г. Гафенку до Варшави писали як про намагання відновити польсько-румунський союз, який би протистояв німецькому проникненню у регіон. Навіть говорили про пом’якшення ставлення до СРСР у польсько-румунському союзі.

Разом з тим в період існування Карпатської України польський уряд не полишав планів створення “нейтрального блоку” у форматі Польща-Угорщина-Румунія. Наступ угорських військ та відмова Німеччини надати Карпатській Україні протекторат стали причиною припинення існування державного утворення. В тих умовах Ю.Бека особливо цікавила залізниця, що проходила буковинською територією і зокрема відтинок зі станцією Ясіня. Та в ході подій Ю.Бек втратив контроль над ситуацією. С.Морозов припускає, що причиною цього стала імовірна обіцянка Г.Герінгом Румунії всієї Карпатської України, через що румунське керівництво не підтримало плани польського міністра. Та відтягування румунською стороною обговорення питання про розподіл сфер впливу в Карпатській Україні з Угорщиною не привело до вчасного досягнення домовленостей. У період з 14 по 17 березня 1939 р. Румунія зосередила війська на кордоні зі Східним Закарпаттям та висунула свої претензії. Ю. Бек взявся залагодити дане питання, пропонуючи Румунії східну частину Карпатської України із залізницею Ясіня – Мармарош-Сігет, яка б сполучала Польщу і

Румунію. 15 березня румунський посланець в Будапешті Р. Боссі звернувся з нотою до заступника міністра закордонних справ Я. Вернле, де обгрунтовувалися претензії на східну частину Карпатської України. Одночасно було мобілізовано до армії призовників 5 річників. Відповіддю Будапешта стало рішення про зайняття всієї Карпатської України та проведення переговорів з Румунією вже з таких позицій. 16 березня 1939 р. міністр Г. Гафенку через посла Румунії в Польщі запропонував проведення польсько-угорсько-румунської військової акції у Карпатській Україні. Лише після відповіді про неучасть польських військ у бойових діях Румунія прийняла рішення утриматися від введення військ у Карпатську Україну. У ніч на 17 березня посол Польщі в Румунії Р. Рачиньський передав до Варшави прохання румунського керівництва вплинути на Будапешт з метою отримання мирним шляхом залізниці Ясіня – Мармарош – Сігет. Польська сторона вирішила зайняти Ясіня власними силами, але цьому завадив демарш Будапешта, у відповідь на який Ю. Бек запропонував вважати його не існуючим, щоб не погіршувати польсько-угорських відносин. Будапешт, зі свого боку, не мав наміру поступатися Румунії територією в Карпатській Україні і не мав бажання іти на поступки Бухаресту та Варшаві у питанні згаданої залізниці. Планувалося лише надання широких прав її використання у випадку коректної поведінки румунів (Morozov 2004, 475–476, 483-484, 487–488). Та все ж угорське керівництво розуміло загрозу власним інтересам і наприкінці березня-початку квітня 1939 р. міністр Чакі стверджував: “Румунський ряд заявив, що він був би задоволений, якби шматочок Карпатської України, включно з Ясінською залізницею, був би переданий Румунії. Я заявив румунському уряду, що передача цієї території в руки якої-небудь іншої країни зовсім неможлива. Всілякий неспровокований напад на угорські війська означав би війну” (Morozov 2004, 489).

Ведучи переговори з Німеччиною, румунський уряд намагався підтримувати стосунки з традиційними союзниками. Так, через посла в Англії В.В.Тілю 13 квітня 1939 р. уряд добився обіцянки гарантій Великої Британії та

Франції для Румунії. Одночасно в квітні робилися подальші спроби зміцнення відносин з Німеччиною, де, 18–20 квітня побував Г. Гафенку, який провів переговори з А. Гітлером, Й. фон Ріббентропом, Г. Герінгом, наголошуючи на бажанні Румунії залишитися осторонь конфлікту, зберегти цілісною територію, зберегти мир в Південно східній Європі. З німецької сторони тоді і пізніше висловлювалися бажання підтримання економічних взаємин з Румунією. Намагаючись нормалізувати відносини з Німеччиною король направив делегацію для участі в святкуванні 50-річчя А. Гітлера, яку склали А. Вайда-Воевод, Т. Сідоровіч, В. Вилковіч (Scurtu 2011, 266–267; Sturdza 1994, 148).

Потреба збереження існуючих кордонів в 1939 р. змусила уряд Румунії шукати контактів з урядом СРСР. Принаймні з волі короля Г. Гафенку 8 травня провів бесіду з заступником наркома закордонних справ СРСР Потьомкіним. 11 серпня 1939 р. король вів переговори з президентом Туреччини Ісметом Іньоню, намагаючись добитися посередництва Туреччини в справі поліпшення радянсько-румунських стосунків. Не бажав король поспішати з підписанням чорноморського пакту, щоб не погіршувати стосунки з Німеччиною (Scurtu 2011, 270–271; Carol al II 2003, 164–167).

В умовах авторитарного королівського режиму в Румунії роль та місце короля у визначенні внутрішньої і зовнішньої політики держави залишалися провідними. Після парламентських виборів 1939 р. на прийомі в короля 30 червня 1939 р. з приводу відповіді парламенту на Тронну промову короля окрім питань внутрішньої політики було піднято і питання зовнішньої політики країни. Саме її бачили виключно як мирну, де помітне місце отримували зв'язки з західноєвропейськими країнами та союзниками по Балканській Антанті. За зразок діяльності приймався король Кароль I, а незалежність країни і формування її армії визнавалися провідними завданнями (Oficial Bulletin 1939, 10 July a; Oficial Bulletin 1939, 10 July b; Oficial Bulletin 1939, 10 July c).

Ця, досить послідовна, діяльність була перервана подіями німецько-польської кампанії. Слід визнати, що у перші дні напад Німеччини на Польщу не сприймався як подія глобального значення. Так, Дж. Палеологу в рубриці

“Зовнішня хроніка”, яку він вів в газеті “România” після зробленого 1 вересня аналізу позиції Італії, Англії та Франції у питанні німецько-польського конфлікту висловлював думку про локалізацію подій та можливість зупинити війну у перші 24 години. Та вже у публікації наступного дня Дж. Палеологу писав про неприйняття Німеччиною ультиматуму Великої Британії щодо виведення військ з Польщі та очікування відповіді Німеччини на пропозиції Італії щодо залишення на зайнятих позиціях з припиненням бойових дій. Відмову від цих пропозицій вважав можливою причиною продовження бойових дій (Romania. 1939, 3 Sept.; Romania. 1939, 4 Sept.).

Тим часом уряду країни слід було прийняти відповідне рішення і 4 вересня увечері під головуванням А.Келінеску було скликано засідання уряду, на якому прийнято Комунікат, який у першому пункті констатував наявність спокою в країні та прийняття національними меншинами “державного ритму життя”. Важливість цього пункту для змісту положень другого цілком зрозуміла. Внутрішня єдність визначала основу для прийняття рішення у проведенні зовнішньої політики, де провідне місце займало порозуміння з сусідами і укладення пакту про ненапад. Останній мав бути укладений між Румунією та Угорщиною. Проте уряд готувався вжити всіх необхідних заходів для захисту кордонів країни (Romania. 1939, 6 Sept.a; Kolker et al 1971, 16). У редакційній статі газети “România” від 6 вересня було висловлено рішучість країни відстоювати свою цілісність (Romania. 1939, 6 Sept.b).

Намір румунського уряду дотримуватися в конфлікті нейтралітету став підставою для німецького керівництва вимагати від Румунії виконання взятих раніше зобов’язань. В першу чергу для німецької сторони важливим було дотримання Румунією виконання поставок у Німеччину нафти та інших товарів, що гарантувалося умовами німецько-румунської угоди 23 березня 1939 р. Та разом з тим, Румунія мала виконувати і союзницькі зобов’язання перед Польщею. Правда вони не полягали у підтримці польської арміями діями румунських військ, але також були важливими. Радянські історики Б. Колкер та І. Левіт звертали увагу на те, що напередодні початку німецько-польської

кампанії В. Фабріціус відвідав міністра закордонних справ Г. Гафенку та вимагав заборони транзиту з Констанци 3 тис. ящиків з авіабомбами до Польщі.

Свої дії німецький посол продовжив і пізніше. Так, 4 вересня 1939 р. В. Фабріціус відвідав А. Келінеску, від якого добивався заборони провезення військових матеріалів через Румунію до Польщі. Однією з вимог була і заборона пропуску англійської військової місії. А. Келінеску пообіцяв не пропустити велику групу англійських військовослужбовців та обмежити пропуск великої кількості озброєнь. В питанні поставок нафти до Німеччини голова уряду повідомив, що такі відбуватимуться у відповідності до поставок товарів та матеріалів з Німеччини. В цій бесіді В. Фабріціус порадив голові уряду, що Румунія мала б зробити заяву щодо свого нейтралітету. У відповідь А. Келінеску заявив, що нейтралітет визначається діями самої країни. Однак вирішувати доводилося негайно, оскільки одна із союзниць, Югославія, 5 вересня оголосила про свій нейтралітет, а В. Фабріціус скористався цим моментом та вимагав румунську сторону визначитися з власною позицією (Kolker et al. 1971, 18–20).

Імовірно король та високопосадовці отримали деякий шок від дій Німеччини та в пошуках підтримки і очікування певного результату не одразу прийняли головні рішення по ситуації. Та все ж 6 вересня 1939 р. після обіду Кароль II скликав засідання Коронної Ради. У записках Н. Йорги описується момент виступу короля, який відзначив складність ситуації, тоді як Г. Гафенку здійснив обширний виступ, де помітна увага приділялася і країнам-сусідам Румунії, і країнам-учасникам подій. Професор відзначив наявність угоди з Німеччиною, умови якої слід було виконувати та згадував про зустріч міністра Німеччини у Бухаресті В. Фабріціуса з А. Келінеску, від якого вимагалися роз'яснення щодо нейтралітету Румунії. Н. Йорга вказував, що німецький дипломат вимагав пояснень, говорячи, що Німеччина не підтримує угорських вимог. В. Фабріціус також вказував на зацікавлення Німеччини у наявності сильної держави на Дунаї. Румунська сторона визнавала, що угорський

меморандум змінив політику Румунії. В плані відносин з Угорщиною було визнано можливим укласти пакт про ненапад.

Договір з Польщею визнавався союзницьким загального характеру, який після переукладення набрав початкової форми – захист від Росії. Стосовно західного кордону Румунії в цій угоді не було положень, оскільки Ю. Бек відмовився підписувати в такій формі. Зауважено, що нейтралітет не перешкоджає Румунії постачати зброю Польщі, як і продавати бензин Німеччині. Відзначено на Коронній раді намір Туреччини допомагати Румунії проти болгарів та сприятливу позицію Югославії. Н. Йорґа пише про дискусію та приєднання Г. Тетереску до його позиції. У виступі К. Арджетоюну звертав увагу на думку, що всі вийдуть з війни знесиленими, окрім радянської Росії, яка ставить завдання соціальної революції, про що свідчать повідомлення закордонних комуністичних центрів. Баліф у виступі зауважив на потребі підготовки армії та поганих видах на врожай. Позиція ж самого професора полягала у визнанні необхідності надання королю права рішення в політиці. Короля визнавав особою, якій країна має завдячувати наявністю армії. Політика, яку слід проводити має відповідати ситуації. Зрештою професор вважав за необхідне дотримуватися нейтралітету. Проте велася і мова про майбутню мирну конференцію, яку очікували по завершенні війни і на якій можливо було зіткнутися з ворогами існуючих кордонів Румунії саме через нейтралітет. Зрештою на Коронній раді прозвучала і думка про необхідність порозуміння з Італією. Йшлося і про те, що дотримання нейтралітету має бути порядним. В цей час Н. Йорґа згадував про інциденти в Марамуреші на кордоні з Угорщиною та у Кадрілатері. А під час зустрічі увечері 6 вересня з Векком почув сумніви останнього щодо можливості Румунії дотриматися нейтралітету (Iorga 2019, 190–194, 196).

Питання нейтралітету Румунії, як свідчить щоденник Н. Йорґи, було актуальним для Європи. Зокрема, в записі від 23 листопада міститься інформація про те, що в Парижі нейтралітет Румунії є незрозумілим, а коли мова заходила про можливі мирні переговори очікували, що Англія буде

вимагати передачі частини Бессарабії росіянам та частини Добруджі – болгарам. З приводу цієї інформації, отриманої від Комана, Н. Йорга запише про свій іронічний вислів «необхідність змушує нас до нейтралітету». Того ж дня Н. Йорга викликався до Палацу, де велася бесіда про можливість створення коаліційного уряду, адже уряд, що діяв на той час нібито викликав невдоволення німецької сторони, що було висловлено К. Клодіусом під час двох візитів. У бесіді з королем Н. Йорга почув про чесний нейтралітет та відмову від територіальних поступок угорцям. Щодо болгарської сторони король говорив про можливість поступок, але не на даному етапі. Тоді ж король заявив про неможливість зміни ним уряду під впливом зовнішніх факторів. Говорив король і про необхідність бути готовими до «другої війни», говорячи про можливість втручання Росії та поширення комунізму як серед робітників, так і інтелектуалів. Врешті після ряду переговорів та нарад король довірив формування уряду Г. Тетереску (Iorga 2019, 218–221). Дещо пізніше історик записав до щоденника пораду генерала Радева не повторити помилку Фінляндії, коли мова йде про більш сильного сусіда та зазначить, що вся болгарська преса виступає за СРСР (Iorga 2019, 228).

Вже після засідання Коронної ради мав місце візит до Берліна Іона Джігурту, який в якості приватної особи мав завдання пояснити сутність прийнятого рішення. Зустріч І. Джігурту з Г. Герінгом 9 вересня дозволила першому завірити німецьку сторону у дотриманні Румунією всіх економічних зобов'язань, що буде пояснено також потребою Румунії в сильній Німеччині, здатній стримувати СРСР.

Станом на 15 вересня мала зустріч В. Фабріціуса з А. Келінеску, на якій обговорювалося питання можливості продажу зброї Румунії з чехословацьких складів. Тоді ж говорилося про можливість поставок зерна та нафтопродуктів з Румунії за довготерміновими договорами. Правда німецька сторона збиралася реалізувати в першу чергу захоплене під час кампанії польське озброєння та амуніцію. Ця ситуація була вирішена шляхом переговорів між Німеччиною та Румунією в сфері домовленостей про поставки сільськогосподарських товарів і

на 29 вересня 1939 р. було встановлено обсяги поставок зернових з Румунії та обсяги поставок озброєння. Вартість обміну нафтопродуктів з Румунії становила 40 млн. райхсмарок в перерахунку на леї (DGFP 1954, 73–74, 111, 172–173). Фактично ці дії були результатом візиту до Бухаресту К. Клодіуса, що згодом було належним чином оцінено в Німеччині. Проте зима 1939–1940 рр. демонструвала сподівання отримувати з Румунії щомісяця 130 тис. тонн нафтопродуктів, хоча ці потреби розширилися і з 1 березня 1940 р. в Німеччині розраховували на щомісячні поставки у 200 тис. тонн, хоча це і викликало певні проблеми з транспортуванням нафтопродуктів та зростанням їх вартості. Доречно вказати, що під час переговорів у листопаді 1939 р. в Оберкоммандовермахт погоджувалися на передачу Румунії 500 рушниць та 14 гаубиць французького виробництва з боєприпасами. Проблеми постачання нафти обговорювалися і пізніше, зокрема піднімалося питання відмови американських нафтових компаній постачати нафту до Німеччини, але винятком названо “România-Americană” (DGFP 1954, 925–926, 435; DGFP 1956, 41–43).

Безумовно візит до Бухареста міністра К. Клодіуса був важливим з точки зору вирішення економічних проблем. Проте для німецької сторони важливим ставав нейтралітет Румунії в тій частині, який не дав би можливості польським військовим знову брати участь у бойових діях з території Румунії. З цього приводу 11 вересня 1939 р. мала місце бесіда міністра закордонних справ Румунії та посла Німеччини, в ході якої останній отримав інформацію щодо роззброєння та інтернування польських військових. Також велася мова і про усунення від будь-якої політичної активності членів польського уряду. З боку німецького міністра закордонних справ 12 вересня було відправлено інструкцію, якою зобов'язали В. Фабріціуса вимагати повного інтернування уряду та вищого польського військового командування, а не надання притулку, перекриття військовими засобами кордону, щоб не пропускати до Румунії ні військових, ні цивільних з Польщі, негайного роззброєння підрозділів та окремих солдатів і припинення переправляння до Польщі військових

матеріалів. відповідь на ці вимоги Німеччини, які вона вважала відповідними проголошеному Румунією нейтралітету було надано В. Фабріціусу Г. Гафенку, який повідомив про роззброєння і інтернування військових, переведення політичних біженців в район Ясс з повною забороною пересування Румунією. Практично по всіх пунктах вимог німецької сторони були дані чіткі відповіді. Також давалася обіцянка інтернувати в Яссах пасажирів цивільних літаків, які перелетіли в Румунію (DGFP 1954, 47–48, 52–53, 61–62).

Вступ у Західну Україну радянських військ 17 вересня 1939 р. зняв напругу в Румунію викликаною можливим вторгненням в країну німецьких військ. Цю подію Б. Колкер та І. Левіт подавали як підставу, що дозволила придушити путч гардистів, які завдали королю удару вбивством 21 вересня голови уряду. В Німеччині вступ радянських військ на територію Південної Польщі сприймали як віддалення Німеччини від Чорного моря. В самій Румунії ці події сприймалися як доказ потреби і надалі підтримувати нейтралітет з усіма воюючими країнами. На нараді 17 вересня за участю Кароля II, А. Келінеску та Г. Гафенку було прийнято рішення щодо звернення до СРСР з пропозицією про укладення угоди про ненапад. Посланець Румунії в СРСР Н. Діану отримав інструкцію заяву щодо необхідності поліпшення економічних відносин та встановлення можливості укладення договору про ненапад. З боку голови уряду 19 вересня було зроблено спробу добитися від представників Англії, Франції, Італії та Німеччини підтримки Румунії у протистоянні проникненню комунізму в Європу.

Однак стабільність в країні на деякий час порушиться внаслідок вбивства гардистами голови уряду А. Келінеску. Так, 21 вересня 1939 р. у Міністерстві національної оборони А. Келінеску та Г. Гафенку мали зустріч, в ході якої міністр закордонних справ отримав розпорядження голови уряду надіслати телеграму в СРСР з запевненнями, що Румунія дотримається нейтралітету, уникатиме актів ворожості чи агресії та підтримуватиме дружні стосунки і надалі. Пізніше цього ж дня було вчинено замах на голову уряду, що, за

визнанням Кароля II, стало непоправною втратою, адже іншого такого енергійного, дієздатного, здібного працівника складно було знайти.

Надалі міністру закордонних справ довелося доводити закордону, що в країні існує спокій. Це було особливо важливим для країни, оскільки радянська сторона, за словами Г. Гафенку лише шукала приводу, щоб ввести війська в Румунію (Carol al II-lea 2003, 205–207, 226; Romania. 1939, 8 Sept.; Gafencu 1991, 336–338; Kolker et al. 1971, 22–23, 25–32). Можливо такі висновки міністр закордонних справ робив після прослуховування радіо, про що він розповів Н. Йорзі 24 вересня щодо передачі про корупцію в Румунії та визволення Румунії, що могло свідчити про намір вторгнення (Iorga 2019, 201).

Ще одним моментом, що проявився в діяльності короля стали заходи спрямовані на захист кордонів Румунії. В пропагандистському плані вона була здійснена королем в ході його різдвяно-новорічних поїздок у найбільш важливі регіони країни. Зокрема, на Різдво король перебував на західному кордоні в Орадя Маре та Клужі. На новий рік - відвідав Констанцу, а на Хрещення - Кишинів. Ці поїздки, які обговорювалися з міністрами, король вважав гарним фактором для впливу на громадську думку та засобом послаблення дефетизму. Гарним прикладом король вважав і внески на зміцнення армії, яких у лютому 1940 р. він зробив на 10 млн. леїв (NAR GPD, 268; Gafencu 1991, 344; Carol al II-lea, 1998, 26–27, 33–35; Universe. 1940, 15 Jan.; Universe. 1940, 20 Febr.).

Причину відвідувань королем регіонів, які пізніше стали предметом ревізійних дій сусідів, можна шукати і в сприйнятті міжнародного становища урядовцями Румунії на початку грудня 1939 р. Саме тоді, 6 грудня 1939 р., мала місце бесіда Г. Гафенку та В. Фабріціуса, під час якої міністр говорив про складну ситуацію для Румунії, про загрозу з боку СРСР. Звернення до Німеччини пояснювалося неможливістю для Румунії отримати допомогу з боку Англії та Франції. До того ж давалася і обіцянка дотримання нейтралітету та сприяння виконанню зобов'язань за торговими договорами. Знову до радянської загрози Г. Гафенку повернувся під час бесіди 7 грудня, предметом якої стало обговорення радянської позиції, висловленої Борисом Стефановим у

статті в «Коммунистическом Интернационале». Тут мали місце і обговорення радянсько-румунських відносин, що змусило звернути увагу на статтю також і посла Німеччини в СРСР фон Шуленбурга. Міністр закордонних справ Румунії говорив про намір країни захищати Бессарабію, тоді як В. Фабріціус бачив у цих діях загрозу румунській економіці. У відповідь на слова В. Фабріціуса Г. Гафенку бачив захоплення Бессарабії СРСР кроком до проток та поширення комунізму на Балканах. Зрештою і король Кароль II шукав підтримки в Німеччини проти можливих дій СРСР вже у 1939 р. (DGFP 1954, 498–500, 531).

Доречно вказати, що Н. Йорга під час зустрічі з Г. Гафенку 11 січня 1940 р. отримав від міністра запевнення в тому, що ситуація дещо поліпшилася для країни. Г. Гафенку говорив, що радянська сторона мала намір напасти на Румунію і питання зайняття частини країни, або окупації її цілком обговорювалося з Мегметом Шюкрю Сарачоглу у Москві. Саме тоді міністр висловив думку про необхідність негайного втручання Туреччини в такому випадку, хоча це і суперечило угоді між країнами. Пише професор і про запити, які робили румунські дипломати до Італії і про те, що у випадку радянського вторгнення Італія обіцяла втрутитися, як це зробила свого часу в Іспанії. Доречно згадати, що в цей час, коли обговорювалося питання досягнення СРСР кордонів Російської імперії 1914 р. Певним викликом союзникам, на думку Г. Гафенку, стала робота Г. І. Бретіану, присвячена дипломатичній та військовій активності Румунії в 1919 р. Разом з тим слід пам'ятати, що тема Трансільванії та Бессарабії не сходила з обговорення в дипломатичних та інтелектуальних колах. Обговорювалася вона і з італійськими дипломатами, а дехто з італійських офіцерів висловлював готовність воювати проти радянських військ у Бессарабії (Iorga 2019, 242–243, 247).

Важливою дією, спрямованою на зміцнення позицій Румунії стала чергова конференція міністрів закордонних справ Балканської Антанти, яка розпочалася в Белграді 2 лютого 1940 р. Напередодні її в Румунії піднімалося питання про румуно-болгарські стосунки і після обіду, який 13 січня давав міністр закордонних справ Румунії Г. Гафенку в честь посла Болгарії С. Кірова в

зв'язку з його зміною. Реагувала на ці дії болгарська преса публікацією виступів, підкреслюючи порозуміння, яке існує між двома країнами. В публікаціях приділяли увагу стабільним економічним відносинам, як збиралися поглибити в результаті візиту М. Константінеску до Софії (Universe. 1940, 14 Jan.; Universe. 1940, 1 March).

Напередодні останньої зустрічі міністрів закордонних справ Балканської Антанти зверталася увага на позицію міністра закордонних справ Туреччини М. Ш. Сарачоглу. Так, 1 лютого 1940 р. в Софії його зустрічав голова уряду і міністр закордонних справ Болгарії Кіосеїванов з поштом та послами Румунії, Югославії, Греції у Софії. У салоні вокзалу відбулася зустріч двох міністрів. О 14.45 міністр М. Ш. Сарачоглу з дружиною продовжили свій шлях до Белграда у супроводі міністра Кіосеїванова з дружиною. Дорогою до Драгомана велися бесіди. Вже на кордоні міністр Сарачоглу зробив заяву для преси, висловивши своє задоволення від бесіди, яку вважав корисною. Висловив думку про те, що і болгарський і турецький народи є вірними охоронцями миру, а мир мусить мати потужне підґрунття (Universe. 1940, 4 Febr.).

У переговорах, як писала преса, увага зверталася на необхідність спільних дій, солідарних, з метою підтримання миру у регіоні Південно-східної Європи. Вона ж відзначала, що країни Балканського порозуміння якраз і проводять мирну політику. Саме це напевне і викликало відповідну реакцію Берліну, адже в німецькій пресі питання конференції активно обговорювалися, в тому числі і через регламентацію румуно-угорських та румуно-болгарських відносин. Відзначали у пресі також і зміну ставлення Німецького уряду до Туреччини (Universe.1940, 6 Febr.a; Universe. 1940, 6 Febr.b). Міністри закордонних справ Туреччини та Югославії у своїх заявах перед початком конференції наголошували на необхідності солідарних дій (Universe. 1940, 3 Febr.a; Universe. 1940, 3 Febr. b).

Реагували на публікації зарубіжної преси стосовно нейтралітету Румунії і румунські видання, оскільки в першу чергу там наголошували на нейтралітеті як особливій політиці, пов'язаній з "інтересами нафти". Так, Р. Сейшану

висвітлював позицію Румунії, яку оголосив свого часу міністр К.Анджелеску і виправдовував заснування генерального комісаріату нафти потребами країни, а саме врегулюванням внутрішнього споживання бензину. При цьому наголошувалося, що румунська держава єдина в праві захищати інтереси власної промисловості. Однак питання використання бензину це і питання обороноздатності: розвиток авіації, автомобілізму, механізація армії, заміна вугілля нафтою на флоті. Згадував автор і про ситуацію 1916 р., коли довелося нищити всі склади з нафтою і мазутом, систему транспортування нафти, видобування її. Збитки від таких дій розцінювалися у 10 млн фунтів стерлінгів. Приходив до висновку стосовно зв'язку між бензином та політикою нейтралітету (Universe. 1940, 4 Febr.c). Загалом і в обговоренні на конференції було достатньо багато економічних питань. При цьому гаслами, які були на конференції залишалися - мир, нейтралітет, балканська співпраця (Universe. 1940, 5 Febr.). Прийняте конференцією рішення відзначало спільний інтерес країн Балканської Антанти в підтриманні миру і порядку у Південно-Східній Європі. Країни стояли твердо на мирній позиції і були стійкими у баченні конфлікту в Європі. Висловлювали учасники конференції і волю залишатися об'єднаними у організації, яка не спрямована проти будь-кого, але відстоюватиме право на незалежність і цілісність території. Також збиралися продовжувати дружні стосунки з сусідніми державами на основі взаємного порозуміння. Визнано було і потребу продовжити економічні взаємини між балканськими країнами, особливо в сфері торгівлі. Чергову конференцію планували провести у лютому 1941 р. в Афінах. Крім того, планували продовжити дію Балканського пакту ще на сім років (Universe. 1940, 7 Feb).

Розвиток подій у Європі змусив короля реагувати і вже на початку травня 1940 р. король висловлював своє занепокоєння можливими діями Німеччини на Балканах, оскільки радіостанції Німеччини передавали інформацію стосовно дій союзників в регіоні. Також і посол Швейцарії Р. фон Векк говорив Г. Гафенку, що Німеччина може вчинити агресію проти Румунії. 10 травня король назвав ноту Німеччини, щодо вступу військ в Голандію та Бельгію для захисту

нейтралітету лицемірством і обманом, але тут же писав, що ніхто не захищений при таких умовах. Вже кінець травня 1940 р. приніс зміни і 28 травня король записав свої думки про успіхи Німеччини. Того дня король мав тривалу бесіду з Г. Тетереску та Г. Гафенку, в результаті якої було прийнято рішення про виклик Г.Тетереску посла Німеччини В. Фабріціуса та про намір зробити заяву в присутності Г. Гафенку про бажаність тіснішої співпраці з Німеччиною. Король в своїх записах тоді висловив думку, що повага до німців і любов до союзників створюють загрозу. До того ж фактично руйнувалася політика короля на зближення з Англією, яку він вів впродовж 10 років. За чверть на цьому мале місце нарада короля з Г. Тетереску, Г. Гафенку та Е. Урдеряну щодо захисту районів нафтовидобування. Тут знову піднімалося питання, що саме слід говорити послу Німеччини. Також вирішили через Нінді Ромало, що вирушав до Берліна вручити листи А. Гітлеру та Г. Герінгу, що вважали дружнім і особистим жестом. Ці події, на основі архівних матеріалів І. Скурту трактує як Коронну раду та намір приєднатися до Вісі в обмін на дипломатичну і можливу військову допомогу в справі захисту територіальної цілісності Румунії. Не дивно тому, що у червні 1940 р. Кароль II звертав увагу на події на Західному фронті, намагаючись попередити загрози для країни (Carol al II-lea 1998, 154, 158, 165, 184-186, 189, 192, 199; Scurtu 2011, 298).

Дні 7 і 8 червня 1940 р. послужили демонстрації успіхів короля. Правда саме 7 червня увечері Г. Тетереску доповідав королю про складну ситуацію, а саме проведення повної мобілізації в Угорщині та рекомендував королю розгорнути за рахунок часткової мобілізації 8 дивізій. Король розумів, що дані дії змушують витратити великі кошти і не мав готовності відповісти діями (Carol al II-lea 1998, 195–197).

Проте зовнішньополітичні обставини вимагали постійної реакції. Так, коли питання Бессарабії у своєрідний спосіб було піднято В. Молотовим 30 березня 1940 р., велася мова про невизнання радянським керівництвом відторгнення Бессарабії та про необхідність вирішення питання мирним шляхом, заяву сприйняли як попередження, адже на той час радянське

керівництво ще не призначитло повноважного посла СРСР в Румунії (Iorga 2019, 269).

Проте за кілька місяців радянський ультиматум 27 червня 1940 р. змусив міністра І. Джігурту звертатися до послів Німеччини та Італії в Румунії, оскільки король мав намір почати переговори з радянською стороною. Тут важливою для Румунії була відмова Угорщини і Болгарії від втручання у можливу радянсько-румунську війну, а потребу вести переговори в Румунії подавали і як висловлення інтересів Німеччини. Останнє однак стало предметом суперечки між королем та послом Німеччини, а у листуванні між В. Фабріціусом та Й. фон Ріббентропом набрало і форми критики дій Румунії (DGFP 1957, 28, 30–35, 37–38).

Прийняття рішення Коронною радою затягнулося через розбіжність думок: К. Арджетоюну запропонував опертися на допомогу Німеччини, генерал Ценеску вважав недоцільним вчинення опору, в чому його підтримали міністри Ілкуш та В. Слевеску. Допомоги з боку Німеччини, Італії та Югославії обіцяно не було і сам король визнав підготовку армії до війни недостатньою. Германофільську позицію засудив Н. Йорга, а К. Урдеряну вважав за потрібне чинити опір. Проти передачі Бессарабії і Буковини СРСР протестували і демонстранти на площі перед Королівським палацом (Iorga 2019, 293–296).

Після прийняття радянських ультимативних вимог урядом Румунії В. Фабріціус відправив лідерам німецьких національних груп в Бессарабії і Буковині інструкції щодо подальших дій (DGFP 1957, 50–53). В цей час в румунського керівництва було доволі тверезе уявлення і про можливість висунення територіальних претензій з боку Угорщини та Болгарії, що змушувало короля шукати допомоги у німецьких посадовців. Так, 27 червня король звернувся до міністра фон Кіллінгера з проханням добитися від А. Гітлера та Й. фон Ріббентропа допомоги у стриманні цих країн від агресії проти Румунії, а вже 30 червня у бесіді з В. Фабріціусом говорити про можливість політичної угоди з Німеччиною (DGFP 1957, 71–75).

Крок був запізнілий, адже 28 та 29 червня уряди Угорщини та Болгарії повідомили послам Німеччини про своє бажання отримати відповідні території. Для румунського уряду це створило перешкоду, зокрема, наміру переселити 1,5 млн бессарабців до Трансильванії (DGFP 1957, 54–59, 76, 105).

Фактично перша територіальна втрата привела до заміни уряду, переходу до співпраці з Німеччиною і на початку такої – до вимушеного погодження на здійснення територіальних поступок Угорщині та Болгарії. Всі ці заходи здійснювалися під офіційним приводом збереження миру на Балканах (DGFP 1957, 116–119, 209). Ця ситуація простежується впродовж липня 1940 р., коли А. Гітлер наполягав на мирному вирішенні суперечностей між Угорщиною, Румунією та Болгарією, демонструючи повну відсутність зацікавлення Німеччини територіальними питаннями (DGFP 1957, 256).

Впродовж 26 та 27 липня 1940 р. відбувся ряд важливих для румунської сторони зустрічей, оскільки король вважав можливими заворушення при чергових територіальних втратах і намагався добитися підтримки Німеччини. Зокрема, 26 липня зустріч Й. фон Ріббентропа з І. Джігурту та М. Манойлеску продемонструвала певне невдоволення діями Румунії, що змусило румунських високопосадовців виправдовуватися та доводити, що країна виконує свої зобов'язання по поставкам сировинних матеріалів. Прагнення взяти участь у Вісі пояснювали радянською загрозою для Румунії. Зустріч І. Джігурту з А. Гітлером також продемонструвала наявність економічних інтересів Німеччини на Балканах. Також І. Джігурту наголосив на потребі реконструкції румунської економіки, перш за все сільського господарства та піднесення рівня життя селян (DGFP 1957, 301–316).

Питання територій, на які поширювалися ревізійні дії обговорювалися посадовцями Німеччини та Болгарії 27 липня, де наголос робився на зміні етнічної ситуації в Південній Добруджі та якомога швидшому задоволенні територіальних вимог Болгарії. В цих перемовинах важливою була позиція А. Гітлера, який вважав зваженими болгарські вимоги (DGFP 1957, 332–341). Станом на 1 серпня 1940 р. обговорювалося питання майбутніх

переговорів з болгарами та угорцями, де болгарська сторона вимагала передачі Кадрілатера до лінії Балчік – Сілістра – Туртукай, тоді як з боку Угорщини ставилася вимога про Арад.

Переговори, які велися з 16 серпня в Турну Северін виявилися складними для румунської та угорської сторін, хоча А. Гітлер вимагав порозуміння між країнами членами Вісі. Попри це 24 серпня вони були перервані. Мали місце звинувачення угорською стороною Румунії в накопиченні сил в Ардялі. Останнє викликало потребу проведення арбітражу, на який в Румунії погодилися 29 серпня після засідання Коронної ради, зваживши також і на напругу, яка існувала на східному кордоні (Iorga 2019, 331-342, 312, 314, 321, 325, 330–331; DGFP 1957, 486, 535, 539–540, 543–544, 547–549, 553–555). Дещо раніше на зустрічі з графом Дж. Чіано А. Гітлер обговорив можливість збройного конфлікту між Угорщиною та Румунією. На той час фюрер вже прийняв рішення про майбутній угорсько-румунський кордон і також готувався до відправки військ в Румунію. Міністр закордонних справ Італії висловив погодження Італії з позицією Німеччини в територіальній суперечці (DGFP 1957, 566–570).

У Відні в готелі «Імперіал» 29 серпня пройшли переговори міністрів закордонних справ Німеччини та Італії з міністрами Румунії та Угорщини, в ході яких гарантувалася територіальна цілісність Румунії після розділу Трансильванії. Головним для Німеччини в переговорах стало дотримання миру в Дунайському регіоні, що мало забезпечити стабільні поставки аграрної продукції та продукції нафтовидобувної галузі. Румунії випало опинитися перед вибором опору і бути знищеною чи прийняти умови. На 30 серпня випало підписання арбітражного рішення та заява про гарантії цілісності і непорушності території Румунії, дані Й. фон Ріббентропом. З Угорщиною і Румунією Німеччина підписала окремі протоколи щодо гарантій прав німецької меншини (DGFP 1957, 570–575, 576–580, 581–587). У ніч на 31 серпня мала місце нова Коронна рада, призначена для ознайомлення зі змістом Віденського протоколу, де доволі гострою була позиція Ю. Маніу, виступили проти диктату

Г. І. Бретіану, А. Нікулеску та ряд інших осіб. Як відомо наступні дні виявилися часом тиску на короля (Carol al II-lea 1998, 234–237, 288, 291–293; Scurtu 2011, 306–318). Країна втратила 42243 км² з 2 600 тис. мешканців.

Продовження питання територіальної суперечки мало місце з Болгарією, адже вважалося, що в Сілістрії болгари склали тоді лише третину населення (DGFP 1957, 362–363, 374–375, 458). Станом на 5 вересня в Німеччині були зацікавлені у вирішенні територіального питання між Румунією та Болгарією та говорили про можливість евакуації румунами південної Добруджі в ті ж самі терміни, що і в Трансильванії. У відповідь на телеграму міністра посол Німеччини В. Фабріціус зауважував, що переговори ведуться і питання вирішуватиметься впродовж другої половини вересня (DGFP 1961, 29–30, 37). Попри все 7 вересня в Крайові було укладено угоду, за якою румуно-болгарський кордон відновлювався станом на 1912 р., що вело до втрати Румунією території у 7412 км² та близько 360 тис. громадян (Hitchins 2013, 519).

Отже, на початку Другої світової війни представники верховної влади Румунії намагалися підтримувати зв'язки з традиційними союзниками, одночасно шукаючи підтримки Німеччини. Політика нейтралітету змушувала країну виконувати свої зобов'язання згідно економічних угод. Намагання відстоювати цілісність країни завершилися втратою частини території, зміною верховного правителя та зовнішньополітичного курсу, який означав відмову від політики нейтралітету.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Kolker, B. M., Levit, I. E. 1971. Vneshnyaya politika Rumynii i rumyno-sovietskie otnosheniya: sentyabri 1939 – iyuni 1941. [Romanian foreign policy and romanian-soviet relations: september 1939 – july 1941]. Moscow, Nauka, 199 s. (In Russian).

Колкер, Б. М., Левит, И. Э. 1971. Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения: сентябрь 1939 – июнь 1941. Москва, Наука, 199 с.

Morozov, S. V. 2004. Polsko-chehoslovatskie odnosheniya 1933-1939: Chto skryvalosi za politikoi "ravnoudalennosti" ministra Ju. Beka. [Polish-chechoslovakian relations. 1933–1939: What has hide under the policy of "equal distance" of minister Ju. Bek]. Moscow, Moscow State University, 527 s. (in Russian).

Морозов, С. В. 2004. Польско-чехословацкие отношения. 1933-1939.: Что скрывалось за политикой "равноудаленности" министра Ю.Бека. Москва, Изд-во МГУ, 527 с.

Scurtu, I. 2011 [History of the Romanians during the times of four Kings 1866-1947. vol. III: Carol II]. Bucharest, Edition encyclopedic, 348 p. (In Romanian).

Scurtu, I. 2011. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 348 p.

NAR. [National Archives of Romania. Fund Royal Court, 727], dosier Nr. 96/1936, 77 file. (In Romanian).

Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727, dosar Nr. 96/1936, 77 file.

NAR. [National Archives of Romania. Fund General directory of police, 2349], dosier Nr. 6/1935, 292 file. (In Romanian).

Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349, dosarul Nr. 6/1935, 292 file.

Carol the Second, King of Romania 2003. Daily notes. 1937–1951. Vol. II: 13 March – 15 December 1939. Copybooks 8 – 10 /Edition, notes, glossar and index by Assistance prof., Dr. N.Raus; introductory article by univ. prof. Dr. I.Scurtu. Bucharest, Scripta. 424 p. (In Romanian).

Carol al II-lea Rege al României 2003. Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8 – 10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I.Scurtu. București, Editura Scripta. 424 p.

Carol the Second, King of Romania 1998. Daily notes. 1937–1951. Vol. III: 15 December 1939 – 7 September 1940. Copybooks 11 – 11A /Edition, notes, glossar

and index by Assistance prof., Dr. N.Raus; introductory article by univ. prof. Dr. I.Scurtu. Bucharest, Scripta. 416 p. (In Romanian).

Carol al II-lea Rege al României 1998 Însemnări zilnice: 1937–1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11 – 11A. /Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N.Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I.Scurtu. București, Editura Scripta. 416 p.

Hitchins, K. 2013. Romania 1866-1947 /Edition IVth. Translation from english by G.G.Potra, D.Răzdolescu. Bucharest, Humanitas. 659 p. (In Romanian).

Hitchins, K. 2013. România 1866–1947 /Ediția aIV-a. Traducere din engleză de G.G.Potra, D.Răzdolescu. București, Humanitas. 659 p.

DGFP. Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D: 1937 – 1945. Vol. VIII: The War Years: September 4, 1939 – March 18, 1940. Washington: US Government Printing Office, 1954. 974 p.

DGFP. Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D: 1937 - 1945. Vol. IX: The War Years: March 18 – June 22, 1940. Washington: US Government Printing Office, 1956. 729 p.

DGFP. Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D: 1937 - 1945. Vol. X: The War Years: June 23 – August 31, 1940. Washington: US Printing Office, 1957. 619 p.

DGFP. Documents on German Foreign Policy 1918 - 1945. Series D: 1937 - 1945. Vol. XI: The War Years: September 1, 1940 – January 1, 1941. London, Her Majesty's Stationary Office, 1961. 1267 p.

Gafencu, G. 1991. [Political diary. 1929–1939 /Edition and afterword by S. Neagoie]. Bucharest, Humanitas, 383 p. (In Romanian).

Gafencu, G. 1991. Însemnări politice: 1929–1939 /Ediție și postfață de S.Neagoie. București, Humanitas, 383 p.

Iorga, N. 2019. [Diary of the last years. 1938–1940. Unpublished. /Edition, introduction and notes by Andrei Pipidi]. Bucharest, Humanitas, 367 p. (In Romanian).

Iorga, N. 2019. Jurnalul ultimilor ani 1938-1940. Inedit. /Ediție îngrijită, introducere și note de Andrei Pippidi. București, Humanitas, 367 p.

[Oficial Bulletin]. 1939, 10 July, Nr. 156, P. 4348–4349. (In Romanian).

Monitorul Oficial.1939, 10 Iulie, Nr. 156, P. 4348–4349.

[Oficial Bulletin]. 1939, 10 July, Nr. 156, P. 4349–4350. (In Romanian).

Monitorul Oficial.1939, 10 Iulie, Nr. 156, P. 4349–4350.

[Oficial Bulletin]. 1939, 10 July, Nr. 156, P. 4350–4352. (In Romanian).

Monitorul Oficial.1939, 10 Iulie, Nr. 156, P. 4350–4352.

[Romania]. 1939, 3 Sept., Nr. 454, P. 19. (In Romanian).

România. 1939, 3 septembrie, Nr. 454, P. 19.

[Romania]. 1939, 4 Sept., Nr. 455, P. 19. (In Romanian).

România. 1939, 4 septembrie, Nr. 455, P. 19.

[Romania]. 1939, 6 Sept., Nr. 457, P. 1. (In Romanian).

România. 1939, 6 septembrie, Nr. 457, P. 1.

[Romania]. 1939, 6 Sept., Nr. 457, P. 1. (In Romanian).

România. 1939, 6 septembrie, Nr. 457, P. 1.

[Romania]. 1939, 8 Sept., Nr. 459. P. 1. (In Romanian).

România. 1939, 8 Septembrie. Nr. 459. P. 1.

Sturdza, M. 1994. [Romania and the end of Europe. Memories from the lost Country]. Alba Iulia – Paris, Fronde, 327 p.

Sturdza, M. 1994. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris, Fronde, 327 p.

[Universe]. 1938, 30 May, Nr. 146, P. 15. (In Romanian).

Universul. 1938. 30 Mai. Nr. 146. P.15.

[Universe]. 1940, 14 January, Nr. 12, P. 11. (In Romanian).

Universul. 1940, 14 Ianuarie, Nr. 12, P. 11.

[Universe]. 1940, 15 January, Nr. 13, P. 1. (In Romanian).

Universul. 1940, 15 Ianuarie, Nr. 13, P. 1.

[Universe]. 1940, 3 February, Nr. 32, P. 7. (In Romanian).

Universul, 1940, 3 Februarie, Nr. 32, P. 7.

[Universe]. 1940, 3 February, Nr. 32, P. 7. (In Romanian).
Universul, 1940, 3 Februarie, Nr. 32, P. 7.

[Universe]. 1940, 4 February, Nr. 33, P. 1, 2. (In Romanian).
Universul. 1940, 4 Februarie, Nr. 33, P. 1, 2.

[Universe]. 1940, 4 February, Nr. 33, P. 5. (In Romanian).
Universul. 1940. 4 Februarie. Nr. 33. P. 5.

[Universe]. 1940, 5 February, Nr. 34, P. 13. (In Romanian).
Universul. 1940, 5 Februarie, Nr.34, P. 13.

[Universe]. 1940, 6 February, Nr. 35, P. 1. (In Romanian).
Universul. 1940, 6 Februarie, Nr. 35, P.1.

[Universe]. 1940, 6 February, Nr. 35, P. 7. (In Romanian).
Universul. 1940, 6 Februarie, Nr. 35, P.7.

[Universe]. 1940, 7 February, Nr. 36, P. 1. (In Romanian).
Universul. 1940, 7 Februarie, Nr.36, P. 1.

[Universe]. 1940, 20 February, Nr. 49, P. 1. (In Romanian).
Universul. 1940, 20 Februarie, Nr. 49. P. 1.

[Universe]. 1940, 1 March, Nr. 59, P. 13. (In Romanian).
Universul. 1940. 1 Martie. Nr. 59. P. 13.

Дата подання статті у редакцію – 28.07.2021 р.